

**Cocreatie
met
kwetsbare
groepen**

**Focus op
Cultuur en
Vrije tijd**

MET DANK AAN ALFAMETERS, BOUILLON DE CULTURES, CLÉS DU BONHEUR, FABRIEK PLASTIEK, FBI, INFOR-FEMMES, INTERNATIONAAL VROUWENCENTRUM ANTWERPEN, TIENSE WERELDVROUWEN, DE SOLIDARITEITSZOLDER, VRIJETIJDSCLUB, MADE BY OYA EN BEZORGD OM MENSEN VZW, STEUNPUNT WELZIJN VZW, DEMOS VZW EN AMÉLIE DAEMS & ALICE RODRIQUE.

INLEIDING	6
METHODOLOGIE	9
CULTUUR EN VRIJE TIJD	12
SOCIALE INNOVATIE	18
COLLECTIEVE INITIATIEVEN VAN ONDERUIT (CIO's)	22
HEFBOMEN VOOR SOCIALE INNOVATIE DOOR COCREATIEF BELEID	26
KNOOPPUNTEN VAN ONDERUIT	35
BESLUIT	38

Inleiding

'DE MENS HEEFT EEN AKKER NODIG WAAR NIET DIRECT GEOOGST MOET WORDEN, EEN SPEELRUIMTE WAAR JE JE OOK KAN OPHOUDEN ZONDER WINST TE MOETEN GENEREN' (BYUNG-CHUL HAN) (1)

Deze publicatie werd ontwikkeld vanuit een samenwerking binnen Flora vzw. Flora vzw is een expertisenetwerk dat op participatieve wijze kennis, projecten en acties ontwikkelt rond gender, sociaal duurzame economie en kansarmoede. Flora stelt daarbij de maatschappelijke structuren zelf in vraag en onderzoekt hoe die structuren ongelijkheid in stand houden. De organisatie werkt we op het kruispunt van uitsluiting op vlak van gender, scholingsgraad en etniciteit. In het onderzoek 'Bruggen naar Participatie' (2) onderzochten we hoe cultuurparticipatie kan ingezet worden om kansarmoede en uitsluiting te bestrijden en sociale duurzaamheid te bevorderen. De rode draad door dat onderzoek waren de rollen die aan vrouwen en mannen worden toegekend. De conclusies en aanbevelingen uit het onderzoek zijn duidelijk. Bruggen naar participatie moeten een tweerichtingsverkeer toelaten. Cultuurparticipatie zou samen met de doelgroep moeten worden gedefinieerd. En dat 'samen definiëren' moet rechtstreekse effecten opleveren, zowel op het participatieproces, het product als op de omgeving waarin het zich afspeelt. Met participatieproject Het Klik! (3), kregen we de kans om met onze partners en de kansengroepen verdere stappen te zetten naar participatie rond cultuur en vrije tijd. Duurzaamheid, diversiteit en participatie behoren volgens voormalig minister van cultuur Joke Schauvliege immers tot de kern van het cultuurbeleid (4).

De bevindingen van 't Klik!, brengen we in verband met sociale innovatie. Sociale innovatie is een kader dat zich leent om armoedebestrijding en cocreatief beleid (5) te verbinden. We willen een bijdrage leveren aan een sociaal duurzame samenleving door kwetsbare groepen een meer prominente plaats te geven in het denken rond sociale innovatie. We verkennen de hefboomen die nodig zijn om hun pioniersrol te faciliteren. In deze publicatie vindt u alvast een voorzet van governance-hefbomen. In actieonderzoeken 'Public Innovation through Complementary Cocreative Actions' (6) en 'Eenouderschap en armoede: het versterken van empowerment' (7) worden deze hefboomen voor cocreatief beleid verder uitgewerkt.

In deze publicatie lopen cultuur en vrije tijd als een rode draad doorheen het verhaal. We bekijken op welke manier beleidsdomein cultuur hier een rol in kan spelen. Cultuur en vrije tijd zien we daarbij enerzijds als voorwaarden voor een menswaardig leven en als een domein waarvan kwetsbare groepen worden uitgesloten. Anderzijds zijn cultuur, gemeenschap en vrije tijd net noodzakelijke hefboomen om collectieve initiatieven van onderuit mogelijk te maken. En in deze tegenstrijdigheid schuilt net de moeilijkheid voor kwetsbare groepen om mee sociale innovatie te kunnen initiëren en deel uit te maken van een cocreatief beleid.

Onze kennis werd opgebouwd samen met de groepen, via cocreatief onderzoek. We bieden hier een eerste schets voor cocreatief beleid, we zetten de grote lijnen uit. En hopen dat dit in de toekomst verder verfijnd kan worden, door zoveel mogelijk betrokken actoren. We willen met deze publicatie alvast een bijdrage te leveren aan de

kennis rond sociale innovatie (door cocreatief beleid) en de rol die cultuur daarin kan spelen. We bekijken achtereenvolgens onze methodologie, de betekenis van cultuur en vrije tijd, het kader van sociale innovatie en armoedebestrijding, de kenmerken van collectieve initiatieven van onderuit, de governance-hefbomen voor een cocreatief beleid dat collectieve initiatieven van onderuit faciliteert en tot slot bekijken we hoe we deze hefbomen kunnen samenbrengen en welke uitdagingen we hieraan kunnen verbinden.

-
1. Van Verschuer, N. (2014). Liefdeloosheid in kapitalistische tijden. *Vrij Nederland*, week 32.
 2. Flora (2009). *Bruggen naar participatie*. Brussel: Flora vzw. Of zie: <http://www.florainfo.be/rubriques/publications/rapports-de-projets/article/bruggen-naar-participatie?lang=nl>
 3. “‘t Klikt. *Bruggen slaan tussen niet georganiseerde kansengroepen en het lokale verenigingsleven*”, met steun van de Vlaamse overheid (participatiebeleid sociaal-cultureel werk voor volwassenen) en met als partners Bezorgd Om Mensen vzw in Tienen en Steunpunt Welzijn vzw in Aalst.
 4. *Zie website Demos vzw (17 september 2014): <http://www.demos.be/cultuur>*
 5. Cocreatie: beleidsmodel waarbij de overheid met de burgers samen beleidsdoelen realiseert. Cocreatie bestaat in het versterken van het initiatief van burgers (microniveau) door middel van een mechanisme of organisatie zoals bijvoorbeeld een gemeenschapsmunt (mesoniveau), en door een aangepaste omkadering en ondersteuning vanuit het beleid (macroniveau). (Layeux, M., Jans, K. & Snick, A. (2011). *Maatschappelijke praktijken en leefwereld van eenoudergezinnen van cultureel diverse origine in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*. Brussel: Floravzw). Onder de term ‘burgers’ verstaan we daarbij ook de mensen die geen burgerrechten hebben in België, zoals gevangenen die uit hun burgerrechten zijn ontzet of mensen-zonder-papieren. (Daems, A & Vandemoortele, I. (2014) *Zorgen voor het zorgende: voor een permaculture politiek. Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel. Gekruiste blikken. Brussels Armoederapport 2014*. Brussel: Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie. (verschijnt in december 2014)
 6. PICCA is een actieonderzoek, gesubsidieerd via de Sociale Innovatiefabriek door departement ‘*Economie, Wetenschap en Innovatie*’ van de Vlaamse Gemeenschap en wordt eveneens geleid door Isolde Vandemoortele. Publicatie voorzien voor oktober 2014, op: www.florainfo.be
 7. Dit actieonderzoek wordt gesubsidieerd door de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie van Brussel en wordt geleid door Amélie Daems. Publicatie voorzien voor april 2015, op www.florainfo.be

Methodologie

Flora bouwt kennis op in cocreatie met kwetsbare groepen. Vaak wordt gezocht naar manieren om mensen in bestaande structuren in te passen, terwijl het net een probleem is dat die structuren niet altijd een antwoord bieden op de bestaande noden. De groepen, betrokken bij actieonderzoek 't Klikt bouwden bijvoorbeeld zelf hun definitie van cultuur en vrije tijd, al doende. Via actieonderzoek is leren en veranderen met de betrokkenen mogelijk, door het samen ontwerpen, plannen, opzetten en uitvoeren van het evaluatieonderzoek, met sociale verandering als doel.(1) Aan de hand van actieonderzoek betrokken we initiatieven in de marge van de samenleving. In deze publicatie brengen we de bevindingen van diverse groepen samen. De hoofdmoot vormt daarbij de werking met de groepen uit Aalst en Tienen, waarmee we intensief konden werken in het kader van participatieproject 't Klikt. Beide groepen zijn ingebed in vzw's.

De groep in Tienen bestaat uit een 25-tal nieuwkomers-vrouwen die via contacten aan de schoolpoort en voedselbank, alfabetiseringslessen volgen. Het alfabetiseringsproject, Alfameters is gesubsidieerd door de Koning Boudewijn Stichting en ingebed in de werking van vzw B.O.M. die de voedselbank organiseert. De nood aan een laagdrempelige en veilige plaats in Tienen waar vrouwen lessen Nederlands en alfabetisering kunnen volgen én waar aandacht is voor gemeenschapsvorming en integrale zorg is erg hoog. Het project Alfameters werkt met zeer beperkte middelen en kan onmogelijk een nog grotere groep opvangen. Vrouwen die al een tijd meedraaien, helpen ook de nieuwe vrouwen op weg. Maar de nood om 'iets' te voorzien voor vrouwen die niet meer naar de les kunnen komen was groot. Dankzij project 't Klikt kon de Floramedewerkster samen met de vrouwen en enkele Vlaamse vrijwilligsters hierrond werken. De grootste motivatie bij de vrouwen was sociale contacten en Nederlands oefenen. Deze nieuwe wending binnen project Alfameters, zou na een jaar, uitmonden in de groep 'Tiense Wereldvrouwen'. De Floramedewerkster was van nabij betrokken bij deze evolutie. De werking van de Tiense vrouwen ging bij momenten zeer langzaam wegens het gebrek aan participatie-ervaring en een beperkte kennis van het Nederlands. Via een proces van groepsgesprekken, activiteiten, evalueren en plannen, namen de vrouwen stilaan meer en meer in handen. De groep is nu aangesloten bij Wereldvrouwen vzw en de band met de Alfameters en de voedselbank van B.O.M.vzw blijft sterk. De uitdaging van de Tiense Wereldvrouwen bestaat er nu in om ervoor te zorgen dat iedereen 'mee blijft', ook de zwakste vrouwen.

De tweede groep, de groep in Aalst, werd gevormd rond een groep vrijwilligers van het Wereldhuis (onder Steunpunt welzijn vzw) die voor henzelf en voor mensen die geïsoleerd leven, een laagdrempelige werking wilde opstarten. De kern van deze groep bestaat uit Vlaamse (kwetsbare) vrijwilligers en een begeleidster van het Wereldhuis. Ook hier was de Floramedewerkster van bij aanvang betrokken. De groep in Aalst zette een aantal activiteiten op, en werkte een aantal ideeën uit tot ze bij het idee van een vrijetijdsclub kwamen. Ze zullen nu die idee verder uitwerken en uitbouwen. Ze

willen sterk inzetten op het betrekken van oudere mensen in de buurt, jongeren en nieuwkomers. Hun uitdaging is om deze verschillende groepen te kunnen betrekken en samen de vrijetijdsclub uit te bouwen.

In het kader van actieonderzoek PICCA werden nog andere groepen en praktijken betrokken. Bij het Internationaal Vrouwencentrum Antwerpen (onderdeel van CAW Antwerpen) gaf de onderzoekster een kadervorming rond participatiemethodiek 'Van ik naar wij' die onder meer werd toegepast op de werking van de kinderopvang. Deze kinderopvang werkt voor en door kwetsbare vrouwen en werd gevolgd door de onderzoekster. Actieonderzoek PICCA omvatte tevens een focusgroep en een gebruikerscommissie, alsook een 'Bazaar Cocreatief' waarbij een 80-tal deelnemers uit diverse sectoren en organisaties werden samengebracht rond cocreatief beleid. De onderzoekster volgde in het kader van PICCA ook de focusgroep en praktijken van onderzoeksproject *'Eenouderschap en armoede: het versterken van empowerment'*.

In totaal werden 10 groepen betrokken: Alfameters Tienen, Tiense Wereldvrouwen, Vrijetijdsclub van Aalst, Infor-femmes en Clés du Bonheur in Anderlecht, solidariteitszolder en FBI uit Laken, de oudercrèche in Antwerpen, Bouillon de Cultures uit Schaarbeek, Fabriek Plastiek uit Aalst, Made by Oya uit Gent en Arteco uit Vilvoorde. Ze werden gekozen om een zo groot mogelijke diversiteit te hebben betreffende begeleiding, thema, geografische spreiding, fase in het proces, inbedding binnen andere praktijken en de mate van betrokkenheid van kwetsbare groepen.

-
1. Peeters, J. (red.) (2010) *Een veerkrachtige samenleving*. Sociaal werk en duurzame ontwikkeling. Berchem: Epo

Cultuur en vrije tijd

Flora ontwikkelde door de jaren heen een analysekader rond arbeid (1). Dit analysekader neemt, naast betaalde arbeid, alle andere taken en functies mee in rekening. Zo omvat het kader ook sociale arbeid (gemeenschap), zelfarbeid (zelfontplooiing) en zorgarbeid (zorg voor gezin, milieu, ...) Dit analysekader biedt een integraal inzicht, nodig om te streven naar een menswaardig evenwicht tussen al deze vormen van arbeid in de samenleving. Deze integrale kijk maakt het ook mogelijk om verbanden te zien tussen domeinen, structuren en problemen. Zo kunnen we ook 'cultuur en vrije tijd' bekijken via het kader. Flora heeft al vaker betoogd dat participatie, of de 'sociale rollen' die mannen en vrouwen kunnen opnemen, een belangrijk onderdeel van een duurzame samenleving vormen. Cultuur- en vrijetijdsparticipatie kan het gevoel van zelfwaarde versterken en kansen bieden om talenten te ontdekken, te tonen en te versterken, dit noemen we 'zelfarbeid'. Het kan er ook voor zorgen dat het ganse gezin hun weg in de samenleving beter vindt of dat de zorgtaken kunnen worden verdeeld (zorgarbeid). En tot slot versterkt het het sociaal weefsel rond mensen, zodat ze op anderen kunnen terugvallen en het gevoel kunnen krijgen deel uit te maken van een groter geheel (sociale arbeid). Voor een duurzame, veerkrachtige samenleving is een evenwicht tussen de verschillende rollen en vormen van arbeid essentieel. Het is belangrijk om die rollen mee in beeld te brengen. Cultuur en vrije tijd zijn vehikels om aan dit evenwicht te werken.

Cultuur- en vrijetijdsparticipatie is misschien niet hun grootste zorg maar wel noodzakelijk voor een menswaardig leven. Culturele en maatschappelijke ontplooiing staat ingeschreven onder de sociale grondrechten in de Belgische Grondwet (2) en kan dus niet afgedaan worden als luxe. En ook in de literatuur lezen we over de positieve impact die participatie kan hebben op persoonlijke ontwikkeling, sociale cohesie, gemeenschapsvorming en zelfdeterminatie, lokaal imago en lokale identiteit, verbeelding en visie, gezondheid en welzijn.(3) Inge van de Walle van Demosvzw geeft echter aan dat kansengroepen zich niet altijd herkennen in het vrijetijdsaanbod. Dit kan gezien worden als een vorm van uitsluiting.(4)

Cultuur- en vrijetijdsparticipatie als middel tot gemeenschapsvorming, tot het opbouwen van sociale netwerken. Gemeenschapsvorming is een zeer belangrijk element in het verhaal van collectieve initiatieven van onderuit: geen collectieve initiatieven zonder collectiviteiten. Het belang van netwerken is zeer groot, vooral in kwetsbare situaties. Mensen moeten kunnen terugvallen op sterke sociale netwerken. Jammer genoeg zijn veel mensen in moeilijke situaties net niet in staat om zelf informele contacten te leggen. Voor mensen in armoede is de dreiging van sociaal isolement dus ook groter dan voor de rest van de samenleving. Dat kan ook worden afgeleid uit de sociologische definitie van armoede: *'Een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de armen van de algemeen aanvaardde leefpatronen van de samenleving. Deze kloof kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen'*(5). Het moeilijk leggen van sociale

contacten en het zich niet herkennen in het vrijetijdsaanbod kunnen gezien worden als structurele problemen. We bekijken eerst hoe de netwerken van kwetsbare groepen eruit zien en vervolgens bekijken we de drempels voor cultuur- en vrijetijdsparticipatie van naderbij.

Structuur en functies van netwerken

Ondanks het belang van sterke netwerken, wegen eenzaamheid en vooral sociale uitsluiting of *'het niet kunnen deelnemen aan het maatschappelijk leven'*, zwaar op mensen in armoede (6) en bij uitbreiding op alle kansengroepen.

De sociale netwerken van mensen in armoede zijn over het algemeen niet kleiner en kennen geen lagere frequentie dan de netwerken van mensen boven de armoedegrens (7). Volgens sociologe Kristel Driessens komen intergenerationele banden bij mensen in armoede, op de eerste plaats. Een tweede bron van sociaal netwerk, vormen de banden met andere familieleden. Buren zijn een derde bron van sociale contacten. Mensen in armoede onderhouden ofwel een sterk ruilverkeer met een homogeen burennetwerk ofwel houden ze dat net beperkt uit angst voor roddels. De vriendenkring is voor mensen in armoede eerder beperkt in grootte maar omvat evengoed intense, familieervangende banden. Hun vriendenkring bestaat meestal uit lotgenoten.(8)

Mensen in armoede ervaren echter wel minder functionele ondersteuning van hun netwerk. En dit geldt zowel op instrumenteel, affectief en emotioneel vlak als op het vlak van de sociale interacties. Mensen in armoede menen dat ze in probleemsituaties minder kunnen rekenen op de hulp van familie of van de omgeving. Ze geven bovendien vaker aan dat ze in hun dagelijks leven met gevoelens van eenzaamheid kampen.(9) Van de Onderzoeksgroep Armoede, Sociale Uitsluiting en de Stad (OASeS), leren we dat mensen in armoede emotioneel of instrumenteel vooral vooruitgaan door persoonlijke relaties. En dat voor een duurzame instrumentele vooruitgang, een zekere basis aan emotioneel welzijn of ondersteunende netwerken noodzakelijk is (10). Mensen in armoede zouden de nodige emotionele ondersteuning vooral vinden bij sociaal gelijken, terwijl ze vooral instrumentele vooruitgang boeken in relaties met een groter statusverschil (11). Voor mensen in armoede is het dus bijzonder zinvol te werken aan het vergroten en versterken van het sociaal netwerk. En het zou nog een extra troef zijn voor hen, mochten ze hun sociaal netwerk meer divers kunnen maken.

De drempels naar het bestaande cultuur- en vrijetijdsaanbod

In ons onderzoek *'Bruggen naar Participatie'* (12) bij organisaties van socio-professionele inschakeling, stelden we vast dat voor laaggeschoolde vrouwen heel wat drempels zijn naar cultuurparticipatie. Deze bevestigen wat werd opgetekend in specifiek onderzoek naar drempels voor kwetsbare groepen met betrekking tot hulpverlening en tot

cultuurparticipatie. Kristel Driessens tekende, in haar onderzoek rond hulpverlening volgende drempels op: *'Het gebrek aan kennis over het bestaan of de werking van diensten, de financiële drempels, het zich niet aangesproken voelen door de georganiseerde activiteiten, het gebrek aan sociale of communicatieve vaardigheden, het effect van de gezinssituatie, de hoge verwachtingen, de aanwezige doelgroep en hun omgangsvormen en tot slot slechte ervaringen met aanwezige deelnemers.'*(13) Ine Vos deed in opdracht van Cultuurnet en Demosvzw een onderzoek naar de drempels die kwetsbare groepen ervaren bij cultuurparticipatie. Ze deelt de drempels op in *'technisch-praktische drempels'* waaronder informatie, vrije tijd, gezelschap, kostprijs, bereikbaarheid en kinderopvang en *'onderliggende belemmeringen'*, zoals de capaciteit om culturele inhoud te verwerken, statusverlegenheid en statusmotivatie, anderszids (14).

De kloof dichten

'Er bestaat geen beste vrijetijdsaanbod voor mensen in kansengroepen. Wat vandaag een goede strategie is, zal morgen achterhaald blijken. Leefwereldgericht betekent dat je rekening houdt met contexten die constant evolueren. Het gaat meer over processen dan over producten.'(Van de Walle, 2013, p.13)

Hoe slijt je de drempels naar het cultuuraanbod? De overheid voert parallel aan haar beleid op vlak van cultuur 'flankerend' beleid dat die 'doelgroepen' naar het bestaande aanbod moet 'toeleiden'. Maar hoe pak je dat aan met mensen die onze taal niet kennen, zich nauwelijks in onze samenleving kunnen bewegen en die door een veelheid aan zorgtaken en een gebrek aan middelen in een sterk sociaal isolement zitten? In Vlaanderen zijn heel wat innovatieve sociale vrijetijdsactiviteiten, opgezet door geëngageerde burgers. In de publicatie *'Buitenbenen. Naar een lokaal en sociaal vrijetijdsbeleid'* (15) zette Demos vzw een aantal van deze praktijken in de kijker. Inge Van de Walle van Demos vzw, ziet daarbij drie uitdagingen voor organisaties en lokale overheden: het slechten van drempels, het uitbouwen van een gedragen aanbod en het creëren van de juiste contexten waarin het aanbod wordt gesitueerd. Van de Walle stelt dat dit een andere manier van kijken en een andere manier van werken (lokale besturen en organisaties) veronderstelt. Haar uitgangspunt daarbij is dat de leefwereld van de doelgroep centraal zou moeten staan, in plaats van de beleidsvoering, de sectorlogica of de stadsstructuren. Het komt erop neer om vruchtbare dwarsverbindingen te bouwen tussen de wereld van het beleid en het dagelijkse doen en laten van mensen in kansengroepen. Dit betekent een sterkere gerichtheid op nieuwe situaties en contexten.

Een pleidooi voor meer en betere participatie van kansengroepen aan jeugdwerk, cultuur en sport impliceert, volgens Van de Walle niet noodzakelijk dat een lokale overheid nog meer initiatieven zelf gaat opzetten. Ze bepleit eerder een lokale aanpak

die initiatieven van onderuit ten volle steun en kansen biedt. Die ondersteuning hoeft, volgens haar, lang niet altijd financieel te zijn, maar de beleidsruimte om bottom-up projecten te steunen zou er wel moeten zijn. Het meerjarig strategisch beleidsplan kan volgens Van de Walle een instrument zijn om een integraal beleid te voeren, zolang de budgetten niet te gedetailleerd worden vastgelegd zodat creativiteit en innovatieve ideeën ruimte kunnen krijgen. Van de Walle meent ook dat het net op het lokaal niveau is dat er ruimte mogelijk is voor experiment en netwerk of verbindingen, omwille van de betrokkenheid van verschillende actoren. Ze wijst er bovendien op dat organisaties en overheden op zoek zouden zijn naar nieuwe manieren van werken, enerzijds omdat er bespaard moet worden, maar anderzijds ook omdat de oude recepten niet meer werken. En dat er tegelijk heel wat burgers zijn die de handen uit de mouwen steken en nieuwe ideeën uitproberen.

Bij Piet Van Schuylenbergh, VVSG-directeur afdeling OCMW's, horen we een gelijkaardig geluid: meer ruimte om innovatief te werken, evolueren naar netwerkorganisaties met een sectoroverschrijdende aanpak, een meer integrale strategie, *'met een management dat innovatief is ingesteld en initiatieven van onderuit ondersteunt'* en waarbij *'Cliënten actief betrokken worden bij de hulpverlening. Het OCMW hanteert participatieve methoden zoals lokaal cliëntoverleg, trajectbegeleiding, groepswork en buurtwerk. Vanuit een participatieve hulpverleningsrelatie tracht het OCMW de autonomie van de cliënten te versterken zodat ze meer greep krijgen op hun eigen hulpverleningstraject'* (Van Schuylenbergh, 2014, p.42).(16)

Volgens Van de Walle zouden lokale overheden (inclusief OCMW's) nog veel sterker kunnen aansluiten op dynamiek van onderuit. Het is volgens haar waarschijnlijk zelfs efficiënter en goedkoper om deze initiatieven te faciliteren dan eigen formats te ontwikkelen en uit te rollen.(17) Alvorens naar onze hefboomen voor het faciliteren van initiatieven te gaan, bekijken we eerst wat sociale innovatie kan betekenen voor armoedebestrijding en welke rol collectieve initiatieven van onderuit daarbij kunnen spelen.

1. Voor meer informatie over het analytisch kader van Floravzw, zie website: www.florainfo.be Met onder meer het filmpje: <http://www.florainfo.be/rubriques/a-propos-de-flora/analytisch-kader-van-flora/?lang=nl>
2. Artikel 23 van de Belgische Grondwet.
3. Matarasso, F. (1997), *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*. Stroud: Comedia.
4. Van de Walle, I. (2013). *Buitenbenen. Naar een lokaal en sociaal vrijetijdsbeleid*. Brussel: Demosvzw.
5. Vranken, J., De blust, S., Dierckx, D., Van Heerlem, A. (Eds.).(2010). *Armoede en sociale uitsluiting*. Jaarboek 2010. Leuven: Acco.
6. Van de Walle, 2013
7. De Boyser, K. & Levecque, K. (2007). Armoede en sociale gezondheid: het verhaal van povere netwerken? In J. Vranken, G., Campaert, K. De Boyser & D. Dierckx (Ed.), *Armoede en Sociale uitsluiting. Jaarboek 2007*. Leuven: Acco.
8. Driessens, K. (2003). *Armoede en hulpverlening. Omgaan met isolement en afhankelijkheid*. Gent: Academia Press.
9. Deboyser & Levecque, 2007
10. Thys, R, De raedemaecker, W. & Vranken, J. (2004). *Bruggen over woelig water*. Leuven: Acco.
11. Veldboer, L., Duyvendak, J.W. & Bouw, C. (2007). *De mixfactor: integratie en segregatie in Nederland*. Amsterdam: Boom.
12. Zie rapport project 'Bruggen naar participatie': <http://www.florainfo.be/rubriques/publications/rapports-de-projets/article/bruggen-naar-participatie?lang=nl>
13. Driessens, 2003, p. 495
14. Vos, I. (2003). *Cultuurparticipatie en maatschappelijk kwetsbare groepen*. Brussel: Cultuur-net Vlaanderen / Kunst en Democratie.
15. Van de Walle, 2013
16. Van Schuylenbergh, P., (2014). Tijd voor het nieuwe OCMW. *LOKAAL*, 5, 35-45.
17. Van de Walle, 2013

overloopt
opnieuw

LOCATIE
VERBIND

SW

schakel
of
geen
SAMES
WERKING

GEEN
"EENHEIDS-
WORST"

Sociale
innovatie

Probleem opgelost
= CO-creatie
medewerker

overloopt
medic/96/1
ing

organ
in hun doelen
Rinke Hoop

bedrijfs
pers

organisatie
hief doelstelling
+
aanpak
werken.

net
werkings

Middelen veld

diensten-
centrum
OCW

CAW.

vrijwillige
in alle functies
netwerk

Centrale
personeel

moeten
+
vrij

TAAK
BRUGFIGUUR

We zijn ervan overtuigd dat het kader van sociale innovatie zich leent voor het verbinden van cocreatief beleid en armoedebestrijding alsook het belang van cultuur daarbij. We willen met deze bijdrage de pioniersrol van kwetsbare groepen (en burgers in het algemeen) inbrengen in het discours en de hefboomen verkennen om hun pioniersrol te faciliteren.

In dit onderdeel meer over het kader van sociale innovatie: een definiëring, het potentieel van sociale innovatie en de impact op strategische armoedebestrijding, de uitdagingen rond het evenwicht tussen overheid, civiele samenleving en markt en tot slot het belang van realistische verwachtingen ten aanzien van sociale innovatie en kwetsbare groepen. Voor dit kader beroepen we ons op het werk van sociologen Tuur Ghys en Stijn Oosterlynck, opgemaakt in opdracht van het Vlaams Armoedesteunpunt.

De definitie van sociale innovatie, volgens Ghys en Oosterlynck is gebaseerd op de definitie van armoede die we hierboven weergaven. Sociale innovatie is, volgens Ghys en Oosterlynck, *'een proces dat zowel de ideeën als de experimenten omvat die deel zijn van initiatieven, die reageren op sociale noden, die niet of onvoldoende worden aangepakt door overheid en markt. Het draait hoofdzakelijk om initiatieven van, voor en door de burgersamenleving, en onderscheidt zich van technologische innovatie door rechtstreeks sociale relaties te veranderen, of nieuwe relaties en organisatievormen te creëren.'*(Ghys & Oosterlynck, 2013, p.4)(1)

Ghys en Oosterlynck zien drie lagen van potentiële sociale impact bij sociale innovatie (2):

- **Individuele laag.** Een initiatief voorziet (tijdelijk) in een sociale nood.
- **Institutionele laag.** Dit kan een succesvolle sociale innovatie zijn als het initiatief ertoe bijdraagt de situatie van sociale uitsluiting te verhelpen en structurele oplossingen te voorzien. Dit kan door het empoweren van betrokkenen, het verhelpen van de specifieke uitsluiting door sensibilisering, of het aandragen van nieuwe institutionele oplossingen.
- **Structurele laag.** Systemische sociale innovatie is heel zeldzaam. Er zijn twee soorten: 1/ de politieke variant waarbij sociale innovatie zich richt ofwel op sociaal-politieke mobilisering van of met kwetsbare groepen ofwel op het sensibiliseren van de meerderheid die impact heeft op het lot van de kwetsbare groepen. 2/ sociale innovatie die zich niet echt op armoede richt maar via veranderingen in andere sferen, de mogelijkheid heeft om de ongelijkheid en het kapitalisme terug te dringen, bijvoorbeeld in de sferen van productie, cultuur, ... Het proces van sociale innovatie kan hiertoe bijdragen door transformatie van sociale relaties, houdingen, visies en empowerment.

In hun studie rond de governance-uitdagingen, geven Ghys en Oosterlynck mee dat het maar een klein deel van sociale innovatie is dat impact heeft op de grotere structuren. Het is dus belangrijk om realistische verwachtingen te hebben tegenover sociale innovatie. Praktijken moeten gezien worden binnen hun eigen context en veld waarin ze een verschil willen maken. Initiatieven kunnen op het eerste zicht weinig invloed hebben op de totale problematiek maar kunnen binnen een bepaald deeldomein, bijvoorbeeld cultuur en vrije tijd, wel heel wat betekenen. Tot het potentieel van sociale innovatie, rekenen Ghys en Oosterlynck immers ook: het terugdringen van bepaalde uitsluitingen en ongelijkheden, het experimenteren met nieuwe diensten en methoden, sociale noden aan het licht brengen en politiseren, sociaal-politieke mobilisatie en emancipatie van armen als groep, het stimuleren van politieke vraag voor oplossingen van armoede, sensibiliseren en stigmatisering tegengaan.⁽⁴⁾ Anderzijds kunnen initiatieven potentieel hebben om structurele veranderingen te boeken maar dit wil niet zeggen dat ze ook effectief veranderingen zullen teweegbrengen. *‘Er is geen enkele belofte te verbinden aan toekomstige sociale innovatie, gezien de inhoud en uitkomst afhankelijk zijn van de maatschappelijke context waarin ze ontstaan’* (Ghys en Oosterlynck, 2013, Vlas-studies 8, p.8).

Een belangrijke kanttekening die we, net als Ghys en Oosterlynck maken, is dat sociale innovatie en cocreatief beleid absoluut geen excuus mag zijn voor de overheid om haar verantwoordelijkheid niet op te nemen. Zeker in het huidige discours rond activering en de cultuur van het afschuiven van de verantwoordelijkheid op de individuele burger is deze kanttekening voor ons cruciaal. Wat betreft de verhouding overheid, civiele samenleving en markt, zijn er volgens Ghys en Oosterlynck drie rollen weggelegd voor sociale innovatie: 1/ het signaleren van het tekortschieten van de overheid wat betreft bereik, aandacht of middelen voor het garanderen van sociale rechten, waar de overheid ineffectief is wat betreft methode of aanpak, 2/ alternatieve methoden en foute redeneringen blootleggen aan de hand van experimenten. En tot slot 3/ waar de markt faalt in het geven van toegang tot een degelijk inkomen, of de goederen en diensten die mensen nodig hebben voor een menswaardige samenleving, kan sociale innovatie alternatieve organisaties en diensten opbouwen buiten de markt om. Ghys en Oosterlynck geven nog enkele belangrijke aandachtspunten mee voor projecten van sociale innovatie: ga zoveel mogelijk uit van een niet-stigmatiserende benadering van armoede en armen, zoek manieren om armen bij sociale innovatie te betrekken en zo mede controle te geven over hun leven, zonder te vervallen in illusies over volledige zelfhulp of commercieel gewin en tot slot hou rekening met de kwetsbare positie van armen.⁽³⁾

-
1. Ghys, T., Oosterlynck, S. (2013), Governance uitdagingen voor sociale innovatie en armoedebestrijding VLAS-Studies 8, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.
 2. Ghys en Oosterlynck, (2013). Sociale innovatie ontleed: perspectieven voor armoedebestrijding. VLAS-studies 3, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.
 3. Ghys, T., Oosterlynck, S. (2013), Governance uitdagingen voor sociale innovatie en armoedebestrijding VLAS-Studies 8, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.

Collectieve Initiatieven van Onderruit (CIO's)

De civiele samenleving zet initiatieven op als oplossing voor bestaande noden. Ook mensen uit kwetsbare groepen nemen zelf initiatieven op, soms samen met mensen met een andere sociaal-economische achtergrond, soms enkel met gelijken. Initiatieven van kwetsbare groepen zijn vaak ook erg kwetsbaar. Collectieve Initiatieven van onderuit ontstaan logischerwijze, door het samenzijn van mensen, met ontmoeting als eerste stap. Gevolgd door een volgende ontmoeting en het ontdekken van gemeenschappelijke noden. Herverdeling, wederkerigheid en marktruil, drie types van overlevingsstrategieën (1), kunnen aan de basis liggen van deze initiatieven. Soms groeien initiatieven niet verder, is er wel zin en nood maar mist men de nodige energie, contacten, tijd, ruimte, kennis om er meer mee te doen of om het initiatief 'op te schalen'. Deze collectieve praktijken zijn oneindig gevarieerd. Zowel op vlak van de noden waarrond ze werken als op de manier waarop ze werken. Enkele voorbeelden: vrouwen die op mekaars kinderen passen zodat ze vormingen kunnen volgen, mensen die woongemeenschappen opzetten met mensen zonder papieren, ouders aan de schoolpoort die een systeem opzetten om mekaars kinderen te vervoeren, nieuwkomers die via voedselbedeling in contact komen met mekaar en met welzijnsvoorzieningen en die samen ontmoetingsactiviteiten opzetten, mensen met een psychische kwetsbaarheid die samen kunst maken in een leegstaand pand in samenwerking met samenlevingsopbouw en de lokale huisvestingsmaatschappij enzovoort.

Bij het analyseren van de groepen die Flora volgt, via verschillende projecten, vonden we negen kenmerken voor collectieve initiatieven van onderuit (CIO's) (2):

- **Experimenteel.** Ze komen voort uit experimenten die hulpbronnen van de groep mobiliseren. Ze passen niet een enkele methode toe maar experimenteren met een variëteit aan vormen van collectieve actie. Ze kunnen al doende mislukken maar ook radicaal veranderen van aanpak en doelstelling. Zoals alle experimenten, hebben ze nood aan een bepaalde duur en doorlopen ze verschillende fasen, verschillende etappes die samengaan met verschillende soorten faciliterende hefbomen.
- **Gesitueerd.** Ze hangen af van het moment, de plaats, de context en de pioniers. Ze kunnen uitzwermen, andere praktijken inspireren, vermeerderen, zich verspreiden maar ze kunnen niet zonder meer gekopieerd worden. Geografisch en politiek, ontwikkelen ze zich zo dicht mogelijk bij de noden en leefomgeving (nabijheid) van initiatiefnemers.
- **Betrokkenen zijn 'deelhebbers'.** De afbakening tussen initiatiefnemers, deelhebbers en deelnemers is flou. Meestal bestaat de groep pioniers uit een kern van initiatiefnemers, omringd door andere deelhebbers. Deze rollen kunnen verschillen per activiteit. Tijdens activiteiten kan er ook plaats zijn voor

COLLECTIEVE INITIATIEVEN VAN ONDERUIT (CIO's)

deelnemers maar de groep is niet noodzakelijk een open groep.

- **Gewenst.** Opgestart op vrijwillige basis, groeien ze uit een motivatie, een nood, en bestaan ze enkel maar voor zover ze nodig en aangenaam blijven.
- **Discreet.** Ze zijn niet onmiddellijk zichtbaar, Ze zijn niet helemaal publiek maar ook niet helemaal privé. Het zijn meestal kleine groepen, maar hun invloed kan veel verder reiken.
- **Transversaal.** Ze raken aan een variëteit van domeinen met betrekking tot kwetsbaarheid, ze bevinden zich vaak op het snijvlak van verschillende thema's die gelieerd zijn aan kwetsbaarheid.
- **Ecologisch.** Ze combineren en mengen de variatie aan aanwezige hulpbronnen: die van andere burgers (giften, ruil), van de markt (sponsors, diverse hulp) en van de instituties (toewijzingen, subsidies, arbeidskrachten en materiële hulpbronnen). Ze bevinden zich op het kruispunt van interesses en een variëteit aan actoren, zowel professionele als niet-professionele. Ze werken 'met alle mogelijke middelen die voorhanden zijn'.
- **Pragmatisch.** Meer begaan met het DOEN dan met abstracte bedenkingen. En de doelstellingen van hun acties kunnen gaandeweg nog worden bijgesteld. Ze laten een flexibiliteit toe in de betrokkenheid en deelname en definiëren hun eigen werkingsregels in functie van de actie die ze opzetten. Wat belangrijk is, zijn de effecten die ze teweeg brengen. Vertrekkende van deze gesitueerde daden, ontplooiën ze kennis en expertise over de hedendaagse sociale problemen.

CIO's werken buiten strakke subsidiëringslogica's, beleidsprogramma's, werkingsprincipes of methodieken. Ze zijn gebaseerd op een rolverdeling die de asymmetrische relatie (tussen professionals en hulpvragers) wegneemt, (kwetsbare) mensen zijn immers de pioniers. We zijn er ons bewust van dat deze initiatieven niet noodzakelijk democratischer te werk gaan dan andere initiatieven. Maar ze liggen wel heel dicht bij de noden en kwaliteiten van kwetsbare groepen en hebben –volgens ons– een groot innovatief potentieel. Samen met de betrokken groepen, werkers en andere experts zochten we naar de hefboomen die deze initiatieven kunnen faciliteren in al hun eigenheid, met het oog op armoedebestrijding.

-
1. Meert, H. (1998). *De geografie van het overleven: bestaansonzekere huishoudens en hun strategieën in een stedelijke en rurale context*. Leuven:KUL
 2. Daems, A & Vandemoortele, I. (2014) Zorgen voor het zorgende: voor een permaculture politiek. Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel. *Gekruiste blikken. Brussels Armoederapport 2014*. Brussel: Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie. (verschijnt in december 2014)

Hefbomen voor sociale innovatie door cocreatief beleid

Voor cocreatief beleid en sociale innovatie is het noodzakelijk dat collectieve initiatieven van onderuit worden gefaciliteerd in plaats van afgeremd. Door onze betrokkenheid bij een tiental zeer diverse CIO's, kregen we de kans om na te gaan wat deze groepen op hun weg tegenkwamen en wat maakte dat ze al dan niet konden doorgroeien? Onderstaande governance-hefbomen gaan uit van de vraag op welke manier initiatieven van onderuit kunnen ontstaan en groeien zodat hun innoverend potentieel kan worden uitgespeeld: Hoe komen mensen in contact met mekaar? Wat hebben mensen nodig aan hulpbronnen om hun initiatief te kunnen uitwerken? Hoe kunnen ze meerdere actoren betrekken? Kunnen mensen hun noden aanpakken en samen oplossingen zoeken?

Deze governance-hefbomen worden verder uitgediept in de publicaties rond actieonderzoek PICCA en *'Eenouderschap en armoede: het versterken van empowerment'*.

Hefboom beschikbaarheid

Er is tijd nodig voor 'vrije tijd'. Een initiatief kan maar ontstaan als de betrokkenen tijd en ruimte hebben om de gemeenschappelijke dromen te ontdekken, om mekaar te leren kennen en een groep te vormen, om hun capaciteiten te ontdekken en op mekaar af te stemmen, om hulpmiddelen te zoeken en samenwerkingsverbanden te smeden, om concrete acties te plannen en niet in het minst: om af en toe op adem te komen. Heel wat vrije tijd gaat naar betaalde arbeid en zorgarbeid. Mensen zijn vaak zodanig druk bezig met overleven dat hun vrije tijd erg kostbaar is en de beschikbare tijd niet altijd makkelijk in te plannen. Het gaat ook om meer dan enkel 'fysieke' tijd en ruimte. Voor het opzetten van initiatieven, voor sociale innovatie is mentale tijd en ruimte nodig. Mensen moeten de mogelijkheid hebben om 'vrij' te kunnen denken en doen.

De omgeving van de betrokkenen is niet altijd blij met het gemeenschapsengagement en kan het engagement afremmen. Maar ook het huidige regelgevende kader is vaak een domper op andere vormen van arbeid, dan betaalde arbeid. Er worden heel wat beperkingen opgelegd aan mensen met een bepaald statuut. Er zou over die regels gepraat moeten worden, het gemeenschapsengagement moet goed gedefinieerd worden. Maar of het engagement nu via een formele vzw-structuur of van onderuit gebeurt, het heeft een collectief nut. Er zou moeten onderzocht worden op welke manier dit kan vorm krijgen.

Processen van sociale innovatie hebben tijd en ruimte nodig om te rijpen, om fouten te maken en opnieuw te beginnen. Er moet rekening gehouden worden met de traagheid en onvoorspelbaarheid van dit soort initiatieven. Cocreatief beleid vraagt ook om beschikbaarheid, in de vorm van tijd en ruimte, bij overheden en organisaties.

Het lijkt ons noodzakelijk om de beschikbare tijd en validering van gemeenschapsengagement te herdenken.

Hefboom ontmoeting

Ontmoeting is een noodzakelijke (en evidente) hefboom voor het ontstaan en groeien van initiatieven van onderuit. Aansluiting bij bestaande groepen en initiatieven maar ook informele contacten zijn echter niet zo evident voor mensen in kwetsbare situaties. Zoals we zagen, moeten mensen in kwetsbare situaties heel wat drempels trotseren om te kunnen deel uitmaken van een initiatief.

Begeleiding kan ontmoeting faciliteren, een begeleiding die gericht is op het betrekken van kwetsbare individuen is erg arbeidsintensief, vaak is er geen andere optie wil men doelgroepen betrekken. Maar er zijn nog andere manieren om een vruchtbare omgeving voor ontmoeting en gemeenschapsvorming te faciliteren en stimuleren.

Gemeenschap dat gevormd wordt op basis van ambivalentie houdt bijvoorbeeld bijzondere kansen in voor sociale insluiting. Deze gemeenschapsvorm ontstaat vanuit reële relaties en vluchtige contacten. De omgangsvorm is vrijblijvend en wordt daarom als aantrekkelijk en plezierig ervaren. Mensen krijgen verschillende vormen van gemeenschap aangereikt: vermijding, ontmoeting, tijdelijke en/of duurzame relaties, voor homogene groepsvorming en/of voor heterogene groepsvorming. Gemeenschapsvorming op basis van homogeniteit geeft de mogelijkheid om sterke, diepgaande relaties te vormen. En gemeenschap op basis van herkenbaarheid gaat om gemeenschap tussen mensen die mekaar van gezicht kennen omdat ze mekaar af en toe tegen komen. De sterkte van deze contacten ligt in de keuze die mensen hebben om erop in te gaan of niet.(1)

Hier kan cultuur- en vrijetijdsparticipatie een belangrijke rol spelen. Gemeenschapsvorming is bovendien een decretale opdracht van het lokaal cultuurbeleid. Cultuurparticipatie houdt kansen in om gemeenschapsvorming te stimuleren, eenzaamheid te doorbreken en samenwerking te bevorderen (2). Hilde De Brandt van Locusnet en Ruth Soenen geven in *'Neveneffecten'* (3) tips over hoe deze gemeenschapsvorm kan worden gestimuleerd in de context van lokale cultuurinstellingen. En dit hoeft niet beperkt te blijven tot de bibliotheek, ook pleinen, de straat, volkstuinten, ... lenen zich uitstekend tot gemeenschapsvorming op basis van ambivalentie.

Het is belangrijk dat de stappen van vluchtige contacten over sterke banden tot een initiatief vlot kan verlopen. In die zin is het interessant mochten de plaatsen waar ontmoeting mogelijk is, openstaan voor meer. Een school, een gemeenschapslokaal of een bibliotheek kan bijvoorbeeld een lokaal of een hoek ter beschikking stellen voor

ontmoeting. En mogelijk is 'ontmoeting' het eerste doel van het CIO. Nadien kan dit uitgroeien, maar dat is uiteraard niet noodzakelijk het geval.

Hefboom Hulpbronnen

- **Welzijn.** Welzijn is een belangrijke voorwaarde voor individuen om te kunnen meedraaien. Toegankelijke cultuur- en welzijnsvoorzieningen op maat zijn dus zeer belangrijk. De overheid heeft hier een verantwoordelijkheid in het garanderen van sociale rechten. Het promoten van cocreatief beleid en sociale innovatie, staat voor ons –nogmaals- niet gelijk aan het promoten van een afbouw van de welvaartsstaat. Welzijnsvoorzieningen zijn noodzakelijke hefbomen om tot cocreatief beleid te komen en om initiatieven van onderuit te faciliteren. Voor concrete beleidsaanbevelingen voor de versterking van welzijn, verwijzen we naar de memorandi opgemaakt in het kader van Ieders Stem Telt. Deze memorandi naar aanleiding van de Lokale verkiezingen in 2012 en de Europese, Federale en Regionale verkiezingen 2014 werden opgemaakt door middenveldorganisaties, samen met kwetsbare groepen.(4)
- **Fysieke ruimte.** Heel wat mensen hebben ideeën en goesting om te experimenteren maar niet de fysieke ruimte. Dit, terwijl heel wat ruimten (tijdelijk) leeg staan. De overheid zou het gebruik van leegstaande ruimten van de eigen diensten, van bedrijven, verenigingen, scholen, van sociale huisvesting kunnen stimuleren. In het sociaalartistiek project in Vilvoorde, bijvoorbeeld, waarbij de huisvestingsmaatschappij via Samenlevingsopbouw als tussenpartner, leegstaande woningen in tijdelijk gebruik geeft aan lokale kunstenaars en organisaties. Met wat creativiteit, het gezamenlijk opstellen van een gebruiksreglement en goede wil komt men al ver. En ook Gent geeft het goede voorbeeld, met het recent opgestarte fonds 'Tijdelijke invullingen' (5). Dit fonds moet individuen, organisaties, ondernemingen en samenwerkingsverbanden aanmoedigen om tijdelijke ongebruikte plekken in de stad te benutten. Op die manier kunnen braakliggende terreinen, verlaten gebouwen en pleinen worden benut met sociaal-cultureel, economisch en participatief doel.
- **Informatie.** Pioniers hebben nood aan toegankelijke informatie op maat in verband met hulpbronnen, brugfiguren, andere actoren op het terrein, beschikbare fysieke ruimten, andere initiatieven, over groepswerking, ondersteunende diensten, ... Deze informatie zou gecentraliseerd moeten zijn, zou eenvoudig moeten kunnen worden geraadpleegd en zou moeten kunnen worden aangeboden via diverse kanalen en media, zoals beeldmateriaal, mondeling en schriftelijk. En actoren uit het middenveld, de overheid en de markt hebben nood aan contact met en informatie over deze initiatieven om te kunnen samenwerken. De initiatieven zijn niet altijd zichtbaar. Het is belangrijk om voeling te hebben met de zachte structuren via

HEFBOMEN VOOR SOCIALE INNOVATIE DOOR COCREATIEF BELEID

informele contacten een divers netwerk. Voeling met de leefwereld van mensen vraagt eveneens tijd en energie, maar is noodzakelijk wil men hier werk van maken.

- **Materiaal, kennis en diensten** kunnen gedeeld en geruild worden tussen individuen en CIO's, tussen CIO's onderling, eventueel met andere actoren. Verrassende coalities kunnen een meerwaarde betekenen voor een initiatief, denken we maar aan samenwerking met kunstenaars, sociaalartistiek werkers, opbouwwerkers, sociaal-culturele verenigingen, culturele instellingen, maar ook OCMW's, privébedrijven, scholen, lokale winkeliers, ... Hier kan het belangrijk zijn dat er voldoende transparantie is over wie wat inbrengt en eventueel onder welke voorwaarden zodat er geen misverstanden of onbedoelde machtsverhoudingen ontstaan. Als er genoeg verbindingen en vertrouwen is tussen de diverse actoren kan dit spontaan verlopen. Het kan ook worden gestimuleerd. Eventueel door middel van een complementaire munt. Wel moet daarbij gezocht worden naar een passend en laagdrempelig muntsysteem zodat de munt wel degelijk faciliteert en niet afremt.(6) Om te ruilen en te delen is ook weer ruimte en tijd nodig. En zowel bij verenigingen als bij overheidsdiensten merken we dat de agenda overvol zit, dat het strakke kader van procedures en resultaatsverbindingen weinig ruimte en tijd laat om in te spelen op noden en kansen van onderuit. Verbinding leggen met wat zich van onderuit ontwikkelt, wordt op die manier wel heel moeilijk.
- **Administratieve hulp** kan nodig zijn in verband met aanvragen en afhandeling van subsidiedossiers, opmaak van boekhouding enzovoort. Vaak zijn aan de toegang tot hulpbronnen bepaalde administratieve voorwaarden verbonden waaraan niet altijd kan voldaan worden door de pioniers.
- **Verzekeringen.** Mensen in een kwetsbare situatie zijn op zich al kwetsbaar, ze moeten worden beschermd bij eventuele ongevallen tijdens activiteiten. Een lokale overheid of OCMW zou een verzekering kunnen voorzien voor mensen die een engagement opnemen binnen een CIO.

Hefboom begeleiding

Deelnemen vergt niet enkel gezelligheid en openheid. Het vergt ook voor sommige individuen en groepen een sterke begeleiding om te kunnen deelnemen en deelhebben aan het initiatief. Ondersteuning bieden, faciliteren en kwartier maken en integraal werken zijn belangrijke principes bij processen van empowerment. Ondersteuning bieden kan daarbij door ondersteuning bij processen van reflectie en actie maar ook bij het baas worden over en aanvaarding van de kwetsbaarheid. Dit betekent dat de begeleiding moet aansluiten bij de leefwereld, dat er een samenwerkingsrelatie nodig is, waarbij de begeleider nabij is en betrokken handelt. Empowerend handelen omvat ook oprechte aandacht en betrokkenheid, aanwezig zijn. Faciliteren en kwartier

maken door ruimte te maken voor een uitbreiding van de handelingsmogelijkheden van de doelgroep, op niveau van individu maar ook op het niveau van de instituties en de bredere samenleving. Het begrip ‘kwartiermaken’ staat voor het nastreven van een gastvrijere samenleving. En tot slot integraal werken, ook dit betekent een brede manier van werken en het loslaten van te strikte denkkaders (7).

Het is alleszins belangrijk om, zoals Van de Walle optekende, leefwereldgericht te denken, maatwerk te bieden en outreachend te werken. Belangrijk is ook dat de begeleiding tijd en ruimte krijgt om de noodzakelijke vertrouwensband op te bouwen maar ook voor het zoekproces naar drives, krachten, competenties, talenten en samenwerking. Er is absoluut een soort volhouden en geduld nodig.

De begeleiding kan zowel liggen bij een professional als bij een non-professional, bij iemand van buiten de groep als bij iemand die deel uitmaakt van de groep. Het is wel belangrijk, zeker met kwetsbare groepen, dat de continuïteit van de begeleiding gegarandeerd blijft. Uit onze praktijkverhalen merken we dat de begeleider best iemand is die een goede ‘fit’ vormt tussen systeem- en leefwereld, iemand met voldoende bewegingsvrijheid, met een vertrouwensband met de groep, iemand met een groot netwerk en iemand met een flexibele taalvaardigheid die samenwerking kan stimuleren en die mensen kan motiveren. Iemand die initiatieven en talenten kan verknopen en bruggen kan bouwen tussen individuen en groepen.

Er bestaan heel wat sprankels van dromen en ideeën die nooit verder uitgroeien tot CIO's. Het is aan de begeleider om in te zetten op ‘het opwekken en opvangen’ van deze sprankels, dromen en noden. In de daaropvolgende fasen, zullen naargelang het proces, de groep, de context en de noden aan begeleiding er anders uitzien. Het kan interessant zijn dat de begeleider de dynamiek die ontstaat binnen de groep, bijvoorbeeld na een bepaalde actie, probeert vast te houden en aangrijpt om verder te werken.

De begeleider kan de groep stimuleren tot openheid naar de buitenwereld. Openheid naar nieuwe deelhebbers en andere groepen is interessant in het kader van samenwerking en leerprocessen. Maar het mag niet worden opgelegd. Openheid van het initiatief is geen kenmerk van collectieve initiatieven van onderuit. De openheid van een groep is afhankelijk van de sterkte van de groep, van de inhoud, van de aard van het initiatief, van de fase waarin de groep/het initiatief zich bevindt, ... initiatiefnemers kunnen vijandig staan tegenover het open breken van het gesloten karakter. Het is ook niet altijd wenselijk. Het kan belangrijk zijn om de veiligheid voor de groep aan te houden. Het is ook mogelijk dat een gesloten groep een open initiatief organiseert of omgekeerd: een open groep organiseert een initiatief waar voorwaarden aan verbonden zijn.

Hefboom Cartografie

Tijdens het werken met de groepen kwamen we regelmatig en al doende uit bij de opmaak van een cartografie. Een cartographie is een visuele voorstelling van een geografische en systemische omgeving. De aanleiding voor het werken met een cartografie was heel divers maar de eigenschap van een visuele voorstelling van een complexe context die de initiatieven omvat, was de belangrijkste aanleiding.

Een keer maakten we bijvoorbeeld een cartografie om visueel voor te stellen welke vrouwen via welke weg bij de groep waren terecht gekomen en wie met wie kon communiceren. Het betekende een grote hulp in een groep met 10 verschillende nationaliteiten. Of er werd via een cartografie een activiteit gepland: Welke goedkope activiteiten zijn er al en welke interesseren ons? Hoe kunnen we ons initiatief meer zichtbaarheid geven? Welke organisaties kunnen we betrekken? Of een cartografie om de sporen van een groep bij te houden: wie waren de trekkers? Waarom deden ze dit? Met wie werkten ze samen? Wie heeft nog bijgedragen aan ons initiatief? Wat was de rol van het lokale beleid doorheen de geschiedenis? Of langetermijnplanning: Hoe moet ons initiatief er binnen 10 jaar uitzien? Waar willen we staan? Wat willen we veranderd zien?

Cartografie kan een gebruiksvriendelijk instrument zijn voor het faciliteren, ondersteunen en groeien van collectieve initiatieven. Het is goedkoop, low-tec en vooral laagdrempelig voor diverse groepen, gaande van groepen met een beperkte gemeenschappelijke taal, met weinig participatie-ervaring, mensen die niet of niet goed kunnen lezen en schrijven, ... Bij de opmaak van een cartografie kunnen, naast de initiatiefnemers, ook andere actoren betrokken worden. Ook onderzoekers, kunstenaars, ambtenaren, politici, professionals uit de welzijns- en of sociaal-culturele wereld maar ook andere experts, zoals burens, mensen die een gelijkaardig initiatief hebben opgezet, ... kunnen een zinvolle inbreng hebben.

Een cartografie start je best met een bepaald doel voor ogen, zodat het bij aanvang materiaal kan opleveren binnen een afgebakende ruimte. Nadien kan het dan alle kanten uitgaan met interessante, bedoelde en onbedoelde effecten als gevolg. We zetten de functies, voor CIO's en cocreatief beleid, op een rijtje:

- **Kennis en inzicht.** Door middel van een cartografie kan lokale kennis verzameld worden over bepaalde problemen en aanwezige krachten. Een cartografie kan binnen een bepaalde ruimte de sterkte en richting van verbindingen tussen elementen, actoren en structuren aangeven waardoor inzicht in de complexe, sociale relaties en vervlechtingen van problemen verkregen wordt.
- **Empowerment.** Door de opmaak van een cartografie krijgen mensen niet alleen inzicht in hun krachten en problemen en de verbanden in de samenleving, ze

ervaren dat hun mening telt, dat hun handelingsruimte vergroot, dat hun wereld veranderbaar is.

- **Gemeenschapsvorming.** Een cartografie brengt mensen samen, rond een gemeenschappelijke opdracht, waarbij naast een gemeenschappelijke taal, een gemeenschappelijk verhaal wordt geschreven. Dit schept of versterkt een band tussen de deelnemers. Een cartografie kan een aanleiding geven tot een eigen, nieuwe analyse met een nieuwe ‘coalitie’ van initiatiefnemers en belanghebbenden. Deze kan aansluiten op een eerder gemaakte analyse maar laat een vervlechting toe tussen bestaande aspiraties en nieuwe voorstellen. Dit zorgt voor een nieuwe laag op dezelfde basis en via ‘vernieuwde’ relaties verder werken aan het uitbouwen van lokale kennis.
- **Cocreatief beleid voeren.** Een cartografie kan worden ingezet om zaken op cocreatie tussen bewoners en beleid rond een concreet probleem of een concrete vraag op te zetten. Het kan op die manier een link vormen tussen creatieve niches en de beleidscontext waarbinnen een sociale innovatie eventueel kan worden bestendigd. Een (lokaal) bestuur kan ook zelf aan de slag met de cartografie om te kijken op welke manier een CIO kan worden gefaciliteerd en ondersteund. Of het kan een beleid creëren voor de ondersteuning en het faciliteren van CIO’s in het algemeen. Het kan interessant zijn om de cartografie van het beleid samen te leggen met die van initiatiefnemers.
- **Planning en evaluatie.** Concrete acties en activiteiten plannen, kunnen de expliciete doelstelling zijn van een cartografie maar kunnen er ook spontaan uit voortkomen. Het kan evengoed een manier zijn om op een alternatieve, meer laagdrempelige manier een projectplan op te maken en daar eventueel subsidies aan te verbinden. Op dezelfde manier kan de cartografie dienen om een activiteit of een collectief op een alternatieve manier te evalueren. Het is een alternatief voor papieren rompslomp waar veel initiatiefnemers tegen op zien en die niet voor iedereen toegankelijk is.
- **Expressie en documentatie.** Een cartografie maakt het mogelijk om gezamenlijk betekenis te geven aan elementen, structuren en verbindingen. Het biedt ook de mogelijkheid om via beeldmateriaal, symbolen en een gemeenschappelijk ontwikkelde taal uitdrukking te geven aan bepaalde noden, verzuchtingen, acties. Een cartografie biedt ook de mogelijkheid om de sporen van de evolutie van een groep of een initiatief bij te houden en te documenteren. Op die manier wordt de geschiedenis van een groep of initiatief collectief geconstrueerd wat zeer betekenisvol kan zijn voor de groep. Het biedt enorme voordelen: zaken uit het verleden kunnen immers inzicht geven in het heden, oude samenwerkingsverbanden kunnen opnieuw geactiveerd worden, mensen die

een betekenisvolle rol speelden kunnen opnieuw opgezocht worden, bepaalde problemen worden in een ander licht bekeken, ...

- **Creativiteit en serendipiteit.** Een cartografie kan stimuleren om de wereld anders te denken, om buiten 'het mogelijke' te denken. Deelnemers kunnen aan de hand van een cartografie volledig loskomen van hun huidige kaders. Nadien kunnen ze dan bekijken, hoe ze naar deze 'utopische' zaken toe kunnen werken, gezien de huidige situatie, regelgeving, ... Een cartografie helpt om open te staan voor het ongewone en het onverwachte.
- **'Op de kaart zetten'.** Een cartografie kan behulpzaam zijn om de ruimte voor een bepaald initiatief of collectief af te tasten. Het kan ook helpen om ruimte te scheppen voor een bepaald initiatief of een cocreatief beleid en het letterlijk en figuurlijk op de (lokale) kaart te zetten.

Deze hefbomen werden ontwikkeld samen met de groepen. Binnen de onderzoeksprojecten *'Public Innovation through Complementary Cocreative Actions'* (8) en *'Eenouderschap en armoede: het versterken van empowerment'* (9) werken we verder aan de verfijning ervan. Vooral de principes van beschikbaarheid, vrijheid en ruimte vragen daarbij om bijzondere aandacht. Deze principes zijn niet eenvoudig in beleidshefbomen te vertalen maar wel onontbeerlijk voor sociale innovatie.

-
1. Soenen, R. (2006). *Het kleine ontmoeten. Over het sociale karakter van de stad*. Antwerpen: Garant.
 2. Demeyer, B. (1998), ART23*. *Cultuurparticipatie: een vergeten recht en bindende kracht in de armoedebestrijding. Een kijk op de ART23-projecten: Kunstprojecten als hefboom tegen sociale uitsluiting*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
 3. We verwijzen hier graag naar de publicatie: De Brandt, H. & Soenen, R., (2011). *Neveneffecten. Over het kleine ontmoeten in het lokaal cultuurbeleid en de resultaten van het onderzoek van Ruth Soenen*. Brussel: Locusvzw. Of zie website: www.locusnet.be
 4. Voor de memorandi 2012 en 2014 zie: <http://www.samenlevingsopbouw.be> en <http://stemmenisgeenspel.be>
 5. Zie website stad Gent: <http://www.gent.be/tijdelijkeinvullingen>
 6. We verwijzen hiertoe graag naar het handboek: Lietaer, Snick & Kampers.(2014). *Maak je buurt uitmuntend! Handboek gemeenschapsmunten voor lokale besturen en organisaties*. Brussel: Vlaamse overheid. OF zie website: <http://www.vlaanderen.be/>
 7. Boumans, J., (2012). *Naar het hart van empowerment. Een onderzoek naar de grondslagen van empowerment van kwetsbare groepen*. MOVISIE.
 8. PICCA is een actieonderzoek, gesubsidieerd via de Sociale Innovatiefabriek door departement 'Economie, Wetenschap en Innovatie' van de Vlaamse Gemeenschap en wordt eveneens geleid door Isolde Vandemoortele. Publicatie voorzien voor oktober 2014, op www.florainfo.be
 9. Dit actieonderzoek wordt gesubsidieerd door de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie van Brussel en wordt geleid door Amélie Daems. Publicatie voorzien voor april 2015, op www.florainfo.be

Knooppunten van onderuit

Bovenstaande governance-hefomen geven aan op welke manier de overheid en organisaties collectieve initiatieven van onderuit kunnen faciliteren. Vanuit governance-oogpunt vergt dit een radicaal andere manier van denken en doen. Deze CIO's vertrekken vanuit het leefwereldperspectief, groeien organisch en passen niet altijd binnen de strakke beleidskaders. De actieonderzoeken die we uitvoerden, tonen aan dat om collectieve praktijken van onderuit te stimuleren, er moet gewerkt worden met diverse tools, door het versterken en verbinden van individuen, ideeën, informatie, praktijken en systemen in alle mogelijke richtingen.

Het zou interessant zijn de genoemde faciliterende hefomen te bundelen in fysieke ruimten. Tegenwoordig zijn er heel wat experimentele labs: hubs, mini-labs, time-labs, innovation-labs, fab-labs, ... maar kwetsbare volwassenen komen er weinig of niet aan te pas. Het is misschien aan de bestaande laagdrempelige ontmoetingsplaatsen om deze functie van vrijplaatsen meer uit te spelen en om (nog) meer ruimte te maken voor 'out of the box denken'.

De vrijplaatsen die we in gedachte hebben zijn gastvrije ruimten waar het informele en het institutionele mekaar vinden, kruispunten van private en publieke hulpbronnen, van begeleiding en loslaten, van informele en formele aanwezigheid van zowel binnen als buiten de buurt, van experiment en eventueel verduurzaming, plaatsen waar ambivalente gemeenschap een plaats krijgt. Het zijn voor ons ook plaatsen waar dromen en sprankels van initiatieven, noden, talenten en groepen worden opgevangen en die het ontstaan en de processen van CIO's ondersteunen.

In onze zoektocht kwamen we terecht bij de notie van 'hybride fora', ontwikkeld door innovatie socioloog Michel Callon(1). Callon kent verschillende functies toe aan hybride fora: het gaat om 'samengestelde ruimten' die experten, professionals en burgers samenbrengen rond socio-technische kwesties. En de functies die hij noemt zijn: het identificeren van betrokkenen en hun problemen; de betrokkenen toelaten de kwesties die hen bezighouden, uit te drukken; het samenbrengen van gegevens en het starten van onderzoek; het faciliteren van de zoektocht naar oplossingen door een proces van 'trial and error'. Deze hybride fora zoals Callon ze definieert kunnen tevens een politieke functie vervullen.

De uitdaging zou kunnen zijn dit concept van hybride fora verder te verbinden met onze governance-hefomen en te onderzoeken hoe deze fora fysiek vorm kunnen krijgen, met de voorhanden zijnde middelen. De uitdaging bestaat er verder in hulpmiddelen te mobiliseren die toelaten om een hoge mate van vrijheid te garanderen. Er kan daartoe zoveel mogelijk gewerkt worden met ruil- en deeleconomieën. Daarbij draait het niet om de logica van autonomie maar eerder

om een logica van wederzijdse afhankelijkheid. De concrete ontwikkeling en werking van deze fora hangen af van de lokale context. De functie van hybride fora zou ook kunnen worden geïntegreerd binnen voorzieningen die misschien minder voor de hand liggen maar waar mensen dagelijks langskomen.

-
1. Mortier, Q. (2013) *Innovation, innovation sociale et innovation sociétale, du rôle des parties surprenantes*, SAW-B. Of zie: http://www.saw-b.be/spip/IMG/pdf/a1309_sens_mesurer_social.pdf

Besluit

Het verbinden van cocreatief beleid, sociale innovatie en armoedebestrijding is geen evidentie maar wel bijzonder zinvol en boeiend. We konden duidelijk vaststellen dat cultuur een belangrijke rol te vervullen heeft in dit verhaal. Cultuur is immers een noodzakelijk onderdeel van een menswaardig bestaan. En wat betreft cultuurparticipatie is het belangrijk de rol van eenieder te erkennen in het co-creëren van cultuur en het openbreken en verruimen van de dominante cultuur. Maar een cocreatief cultuur- en vrijetijdsaanbod kan bovendien handvaten aanreiken om individuen, groepen en allerhande actoren te betrekken bij cocreatief beleid in andere domeinen.

Sociale innovatie is nog een vrij onontgonnen terrein maar het staat vast dat collectieve initiatieven van onderuit een essentieel onderdeel zouden moeten vormen van een sociaal innovatiebeleid. En dat burgers, ook de meest kwetsbaren, een pionierende rol kunnen spelen mits de overheid en organisaties hun faciliterende functie opnemen om de noodzakelijke speelruimte te voorzien. De hefboomen beschikbaarheid, ontmoeting, hulpbronnen, begeleiding en cartografie werden hier uitgewerkt, alsook de notie van 'knooppunten van innovatie en solidariteit'. De schets is er maar heeft verdere verfijning en ontwikkeling. In de onderzoeksprojecten *'Public Innovation through complementary Cocreative Actions'* en *'Eenouderschap en armoede: het versterken van empowerment'*, zetten we verdere stappen. En we hopen dat dit verhaal ook nadien verder loopt via nog meer groepen en praktijken, overheden, instellingen en onderzoeken.

We willen hierbij een oproep doen aan overheden en organisaties om alvast warm te lopen voor cocreatief beleid (met kwetsbare groepen) én om waar mogelijk de genoemde hefboomen in te zetten en collectieve initiatieven te faciliteren. Laat ons dus de uitdaging aangaan om op een andere manier te denken over de mogelijkheden van cultuur en (werkelijke) vrije tijd en de betekenis ervan voor sociale innovatie en kwetsbare groepen. Willen we een warme en sociaal innovatieve samenleving, dan is een culturele verandering immers noodzakelijk voor een radicale verandering in het denken, zowel over armoede en ongelijkheid als over cocreatief beleid.

asbl - vzw
Flora

TEL: 02 204 06 45
VOORUITGANGSTRAAT 323/7
1030 BRUSSEL
INFO@FLORAINFO.BE
WWW.FLORAINFO.BE

PROJECTVERANTWOORDELIJKE:

ISOLDE VANDEMOORTELE

UITGEGEVEN IN SEPTEMBER 2014

DOOR VZW FLORA

GRAFISCHE VORMING: ALICE RODRIQUE

PRINTING: ULTRA CLIK - WWW.ULTRA CLIK.BE

**Vlaamse
overheid**

